

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 9

વિદેશવૈપાર

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

(૧) વેપાર દ્વારા શું થાય છે ?

(અ) સાધનોની ગતિશીલતા ઘટે છે.

(બ્બ) ઉદ્યોગોની સંખ્યા ઘટે છે.

(ક) ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા ધીમી પડે છે.

(સ) ઉત્પાદનમાં વિવિધતા આવે છે.

(2) આજના સમયમાં વિદેશવેપારમાં કયું સાધન વધુ
ગતિશીલ બન્યુ છે?

(અ) મૂડી

(ખ) શ્રમ

(ક) નિયોજનશક્તિ

(સ) જમીન

(3) 2005 પછી ભારતના વિદેશવેપારમાં શું નોંધપાત્ર ફેરફાર થયો છે ?

(અ) વેપારનું કદ વધ્યું છે અને ભારતનો વેપારમાં કમ આગળ થયો છે.

(બ) વેપારનું કદ વધ્યું છે પરંતુ ભારતનો વિશ્વવેપારમાં કમ પાઇળ ગયો છે.

(ક) ભારતના લેણદેણની તુલામાં હંમેશાં પુરાંત નોંધાઈ છે.

(સ) વેપારમાં પરંપરાગત નિકાસોનો ફાળો વધ્યો છે.

(4) ભારતના વેપારના પરંપરાગત બાળીદાર દેશોમાં
ક્યા દેશોનો સમાવેશ કરી શકાય ?

(અ) ઇંગ્લેન્ડ અને રષીયા

(બ) જાપાન અને ચીન

(ક) મધ્ય એરિયાના દેશો

(સ) ઓસ્ટ્રેલિયા

(5) વેપારતુલા એટલે શું ?

(અ) ચાલુ ખાતાની તુલા

(બ) મૂડી ખાતાની તુલા

(ક) વસ્તુ વેપારની (દશ્ય વેપારની) તુલા

(સ) સેવા વેપારની (અદશ્ય વેપારની) તુલા

(6) લેણદેણની તુલામાં કેટલાં ખાતાં હોય છે ?

(અ) 1

(ક્ર) 3

(બ્ર) 2

(સ) 4

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) વિદેશવેપાર એટલે શું ?

- દેશની હણની બહાર થતી વેપાર-પ્રવૃત્તિને વિદેશવેપાર કહેવાય છે.
- (2) વિદેશવેપારનું કે એટલે શું ?
- વિદેશવેપારનું કે એટલે દેશની આચાત-નિકાસ થતી ભૌતિક વસ્તુઓનું કુલ મૂલ્ય અને કુલ જશ્યો.

(3) વિદેશવેપારનું સ્વરૂપ એટલે શું ?

➤ વિદેશવેપારનું સ્વરૂપ એટલે વેપાર-પ્રવૃત્તિની એવી વિશિષ્ટ બાબતો અને પાસાઓ જે તને આંતરિક વ્યાપારની પ્રવૃત્તિઓથી જુદી પાડે અને તને અલગ ઓળખ આપે.

(4) વિદેશવેપારની દિશા એટલે શું ?

➤ વિદેશવેપારની દિશા એટલે કોઈ દેશનો વિશ્વના વિવિધ દેશો સાથેનો વેપાર માટેનો સંબંધ.

(5) હુંડિયામણાનો દર એટલે શું ?

➤ એક દેશના ચલણની બીજા દેશના ચલણમાં વ્યક્ત થતી કિંમત એટલે હુંડિયામણાનો દર.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

(1) વેપાર તુલાનો અર્થ આપો.

➤ વેપારતુલા એટલે એક વર્ષ દરમિયાન દેશની
ભૌતિક સ્વરૂપની આયાત અને નિકાસનાં
મૂલ્યોની હિસાબી નોંધનું સરવૈયું એટલે
વેપારતુલા.

- દેશમાં ભૌતિક વસ્તુઓની આવાત ચુકવણીઓ
ભૌતિક વસ્તુઓની નિકાસ કર્માણી કરતાં વધુ
હોય, તો વેપારતુલામાં ખાંધ આવે છ.
- તને પ્રતિકૂળ વેપારતુલા કહે છ.

- દેશમાં ભૌતિક વસ્તુઓની નિકાસ કર્માણી ભૌતિક વસ્તુઓની આચાર ચુકવણીઓથી વધુ હોય, તો વેપારતુલામાં પુરંત નોંધાય છે, તેને અનુકૂળ વેપારતુલા કહે છે.
- વેપારતુલા એ લેણદેણની તુલાનું ચાલુ ખાતું છે.

(2) 'આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનું કદ' પારિભાષિક શબ્દ સમજાવો.

- આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનું કદ એટલે આચાર અને નિકાસ થતી ભૌતિક વस્તુઓનું કુલ મૂલ્ય અથવા કુલ જથ્થો.
- પ્રતિવર્ષ જો આચાર માટે થતી ચુકવણી અને નિકાસમાંથી થતી કમાણી વધતી જાય તો આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનું કદ વધ્યું એમ કહેવાય.

► જો દેશની રાષ્ટ્રીય આવકમાં વેપારના મૂલ્યનો
ટકાવારી હિસ્સો વધે અને વિશ્વવેપારમાં દેશના
વેપારનો હિસ્સો વધે, તો તે દેશના આંતરરાષ્ટ્રીય
વેપારનું કદ વધ્યું એમ કહેવાય.

(3) લેણાદેણાની તુલાનો અર્થ આપો.

➤ લેણાદેણાની તુલા એટલે કોઈ એક દેશના અન્ય દેશો સાથેના વેપારનું મૂલ્ય. જેમાં વસ્તુઓ તથા સેવાઓનું મૂલ્ય, સાધનોની હેરકેરનું ઘર્ય અને મૂડીવેપારના મૂલ્યની નોંધણી થાય છે.

- આમ, કોઈ વર્ષ દરમિયાન દેશની ભૌતિક (ક્રશ્ય) અને અભૌતિક (અક્રશ્ય સેવાઓ) આયાત-નિકાસનું મૂલ્ય દર્શાવતું હિસાબી સરવૈયું એટલે લેણાદેણાની તુલા.
- લેણાદેણાની તુલાને બે બાજુઓ છે : (1) જમા બાજુ જેમાં વિદેશી આવકો નોંધાય છે અને (2) ઉધાર બાજુ જેમાં વિદેશી ચુકવણીઓ નોંધાય છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) વિદેશવેપારની પ્રવર્તમાન સ્થિતિ દર્શાવો.

- એન્સ મેડિસન નામના ઇતિહાસકારનો અભ્યાસ દર્શાવતા વર્ક ટ્રેડ રિપોર્ટ, 2013માં નીચેની માહિતી મળે છે.
1800 પણી વિશ્વની વસ્તી 6 ગણી વધી છે, વિશ્વનું ઉત્પાદન 60 ગણું વધ્યું છે, જ્યારે વિશ્વવેપાર 140 ગણો વધ્યો છે.

- છેલ્લાં 30 વર્ષોમાં વ્યવસાયિક સેવાઓના વેપારમાં ૬૨ વર્ષે સરેરાશ ૭ %નો વધારો નોંધાયો છે.
- વિશ્વમાં વાહનવ્યવહાર અને સંદેશવ્યવહારના ખર્ચમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થવાથી તેમજ વિવિધ દેશો વચ્ચે રાજકીય સંબંધોનો વિકાસ થતાં વેપારને વેગ મળ્યો છે અને વિદેશવેપાર વધવા પામ્યો છે.

- 1980 અને 2011 વચ્ચે વિકાસશીલ દેશોનો નિકાસમાં ફાળો 34 % થી વધુ 47 % અને આયાતોમાં તેમનો ફાળો 29 % થી વધીને 42 % થયો. જે વિદેશવેપારની વૃદ્ધિ દર્શાવે છે.
- વિકાસશીલ દેશોમાં એરિયાના દેશોનો આજે વિશ્વવેપારમાં ફાળો નોંધપાત્ર રહ્યો છે.

► છેલ્લા કેટલાક દાયકાઓ દરમિયાન વિશ્વ
ઉત્પાદનના વૃદ્ધિએ કરતાં વિશ્વવેપારનો વૃદ્ધિએ
બમણો થયો છે, જે વિશ્વમાં વિદેશવેપારનો વિકાસ
થયો છે, તેમ દર્શાવે છે.

(2) વેપારતુલા અને લેણદેણતુલા વચ્ચેનો તકાવત સ્પષ્ટ કરો.

વેપારતુલા	લેણદારની તુલા
વેપારનું માત્ર ભૌતિક કે દશ્ય સ્વરૂપની વસ્તુઓની આયાત-નિકાસનનું મૂલ્ય દર્શાવવામાં આવે છે.	લેણદેણની તુલામાં ભૌતિક કે દશ્ય સ્વરૂપની વસ્તુઓં ઉપરાંત વીમો, બેન્કિંગ, વાહનવ્યવહારની તથા બૌધિક સંપદાની સેવાઓ વગેરે જેવી અભૌતિક કે અન્ય સ્વરૂપની કામગીરી તેમજ નાણાકીય મૂડીની હેરફેરનો પણ સમાવેશ થાય છે.

વેપારતુલા અન્ય દેશો
સાથેના મૂડી
વ્યવહારોનું મૂલ્ય
નોંધાતું નથી.

લેણદેણાની તુલામાં
મૂડીપ્રવાહ, બોંડ, શોર,
સોનાની ખરીદી, મૂડી
પ્રકારનું ધિરાણ વગેરે
નોંધવામાં આવે છે.

વેપારતુલા પરથી
વિદેશો સાથેના દેશના
આર્થિક વ્યવહારનો
સંપૂર્ણ ખ્યાલ મળી
શકતો નથી.

લેણદારની તુલા પરથી
વિદેશો સાથેના દેશના
આર્થિક વ્યવહારનો સંપૂર્ણ
અને સર્વીંગી ખ્યાલ મળી
શકે છે.

વેપારતુલા એ લેણદાર
તુલા વેપારતુલાનો એક
ભાગ છે.

લેણદેવની તુલા ચાલુ ખાતું
અને મૂડી ખાતું એવાં બે
ખાત ધરાવે છે, જે એક
દેશના અન્ય
દેશો સાથેના સઘળા આર્થિક
વ્યવહારોનું સરવૈયું છે.

વેપારતુલા કુલ આવક
અને જાવક વચ્ચે રહેતો
તફાવત યથાવત्
દર્શાવવામાં આવે છે.

લેણદારની તુલાની નોંધ
દ્વિનોંધી ચોપડામાં કરવામાં
આવે છે. તેમ – અંતે આવક
કે જાવક બાજુએ જરૂરી
રકમ ઉમેરી તુલા સમતોલ
દર્શાવાય છે.

વેપારતુલા દેશના
કિદેશ વેપારની
સ્થિતિનો આધાર ભૂત
રિતાર સંપૂર્ણપણે
આપતી નથી.

લેણાદેણાની તુલા દેશના
કિદેશવેપારનું સાચું ચિત્ર
મેળવવામાં સહાયક છે.

(3) હુંડિયામણા-૬૨ પર નોંધ લખો.

- જે દરે એક દેશના ચલણને બીજા દેશના ચલણમાં રૂપાંતર કરી શકાય તે દર એટલે હુંડિયામણાનો દર. જેમ કે, US \$ 1 = ₹ 65ના હુંડિયામણાનો દર – એનો અર્થ થાય કે US \$ 1 ખરીદવા માટે ભારતીય નાગરિકે ₹ 65 યુક્તવવા પડે છે. આમ, હુંડિયામણાનો દર એક દેશના

➤ હુંડિયામણનો દર બદલાતાં ચીજવસ્તુઓની
કિંમતમાં પણ ફેરફાર થાય છે. ક્યારેક ખુલ્લા
બજારમાં હુંડિયામણના દરોમાં ફેરફાર થાય છે,
તો ક્યારેક કોઈ દેશની સરકાર આયાતો અને
નિકાસોને અસર પહોંચાડવા હુંડિયામણના દરોમાં
ફેરફાર કરે છે.

- હુંડિયામણના દરને સરકાર માત્ર બજારનાં પરિબળો દ્વારા નક્કી થવા હેતી નથી, જોકે તેના નિર્ધારણમાં હુંડિયામણની માંગ અને તેનો પુરવઠો મહત્વનાં પરિબળો છે.
- જ્યારે ભારત માટે હુંડિયામણનો દર ઉંચો થાય ત્યારે ભારતના ચલણનું આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં મૂલ્ય ઘટે છે.

- અર્થાત् વિદેશી ચલણનું મૂલ્ય ઓછું થાય છે અને ભારતનું ચલણ સસ્તું થાય છે.
- ભારતમાં હુંડિયામણાનો ૬૨ વધે તો રૂપિયાનું મૂલ્ય ઘટે છે, આયાતોની માંગ ઘટે છે અને નિકાસો વધવા પામે છે.
- ભારતમાં હુંડિયામણાનો ૬૨ ઘટે તો રૂપિયાનું મૂલ્ય વધે છે, આયાતોની માંગ વધે છે અને નિકાસો ઘટવા પામે છે.

(4) વિદેશવેપારનાં કારણો ટ્રેકમાં સમજાવો.

➤ વિદેશવેપાર માટેનાં મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ છે :

1. દેશમાં પ્રાચ્ય ઉત્પાદનનાં સાધનોમાં તકાવત :

➤ જુદા જુદા દેશોમાં ઉત્પાદનનાં સાધનો જુદા જુદા
પ્રમાણમાં પ્રાચ્ય છ. વળી બધી જતના ઉત્પાદન માટે
જરૂરી બધાં પ્રકારનાં સંસાધનો અને શ્રમનું કૌશલ્ય પણ
દરેક દેશ પાસે હોતાં નથી.

➤ તેથી દુનિયાના દેશો પોતાની પાસેનાં સંસાધનો,
સાધનો, ટેકનોલોજીનો વેપાર કરી પોતાની જરૂરિયાતો
પૂરી કરે છે.

2. ઉત્પાદનખર્ચ :

➤ ઉત્પાદનનાં સાધનો અને સંસાધનોના અભાવે જુદા
જુદા દેશોના ઉત્પાદનખર્ચ પણ જુદા જુદા હોય છે.

➤ ઉત્પાદનખર્ચ ઊંચો હોય ત્યારે તેવી વસ્તુઓ સેવાઓ
અન્ય દેશો પાસેથી આયાત કરવી સરળ અને સસ્તી
બને છે.

3. ટેકનોલોજિકલ પ્રગતિ :

➤ જુદા જુદા દેશો જુદી જુદી ટેકનોલોજીમાં આવડત ધરાવે
છે. તેથી દરેક દેશ ઉત્પાદનમાં એકસરખી કાર્યક્ષમતા
ધરાવતો નથી.

➤ પરિણામે આવા દેશો વચ્ચે વસ્તુઓ અને
સેવાઓનો વેપાર થાય છે.

4. શ્રમવિભાજન અને વિશ્રિષ્ટીકરણ :

➤ દરેક દેશમાં શ્રમની ઉત્પાદકતા, કૌશલ્ય અને
નિયોજનશક્તિ અલગ હોય છે. તેથી દેશો વચ્ચે
શ્રમવિભાજન અને વિશ્રિષ્ટીકરણ જોવા મળે છે.

➤ અર્થાત् અમુક શ્રમ અમુક પ્રકારની વસ્તુઓ
સેવાઓના ઉત્પાદનમાં વધુ આવડત ધરાવતો
હોય તો તે દેશ તેવી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરી
તેમાં ઉત્પાદન- વૈકિધ્ય એટલે કે વિશિષ્ટીકરણ
કરી તેવી વસ્તુઓની બીજા દેશમાં તેની નિકાસ
કરે છે અને જરૂરી વસ્તુઓની આચાત કરે છે.

(5) લેણદેણતુલાના ચાલુખાતા અને મૂડીખાતાનો તકાવત સ્પષ્ટ કરો.

લેણદેણ તુલાનાં ચાલુ ખાતાં	
આવક (જમા)	ચુકવણી (જાવક) (ઉધાર)
ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની નિકાસ	ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓની આયાત
1. ચીજવસ્તુઓ	1. ચીજવસ્તુઓ

2. સેવાઓ : બેન્કો,
વીમાંકનીઓ, પ્રવાસીઓ,
વહાણવટું વગેરે.

3. વિદેશમાં કરેલા મૂડી-
રોકાણમાંથી થતી આવક

2. સેવાઓ : બેન્કો, વીમાંકનીઓ,
પ્રવાસીઓ, વહાણવટું વગેરે

3. દેશમાં કરવામાં આવેલા વિદેશી
મૂડીરોકાણના વ્યાજ વગેરેની ચુકવણી
ચાલુ ખાતાંની તુલા

ચાલુ મૂડી ખાતાંની તુલા

લેણાદેણા તુલાનાં મૂડી ખાતાં

આવક (જમા)	ચુકવણી (જાવક) (ઉધાર)
દેશમાં વિદેશોનું લાંબા ગાળાનું રોકાણ	વિદેશોમાં દેશનું લાંબા ગાળાનું રોકાણ
<ol style="list-style-type: none">ઇક્વિટી (પ્રત્યક્ષ રોકાણ)વિદેશોનું દેશની જામીનગીરીઓમાં રોકાણ	<ol style="list-style-type: none">ઇક્વિટી (પ્રત્યક્ષ રોકાણ)વિદેશોમાં દેશના લોકોનું જામીનગીરીઓમાં રોકાણ

3. વિદેશોમાંથી આવતું ટ્રેકા
ગાળાનું નાણાકીય ભંડોળ
4. સોનાનું વિદેશોમાં વેચાણ
5. એકપક્ષીય આવક
(દેશને મળતી લેટો, ગ્રાન્ડ
વરે.)

3. વિદેશોમાં જતું ટ્રેકા ગાળાનું
નાણાકીય ભંડોળ
4. સોનાની વિદેશોમાં ખરીદી
5. એકપક્ષીય ચુકવણી
(વિદેશને આપવામાં આવતી
લેટો, ગ્રાન્ડ વરે.)

મૂડી ખાતાંની તુલા

પ્રશ્ન 5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

- (1) ભારતના વિદેશવેપારના સ્વરૂપમાં થયેલાં ફેરફારો સવિસ્તર જણાવો.
- ભારતના વિદેશવેપારનું સ્વરૂપ એટલે ભારતમાં આયાત અને ભારતમાંથી નિકાસ થતી વસ્તુઓનું સ્વરૂપ (પ્રકારો).

- 1951માં ભારત ઓળા વિકસિત દેશ તરીકે ઓળખાતો હતો.
- 1980માં ભારત વિકાસશીલ દેશ બન્યો. 2000 પછી ભારત વિશ્વમાં ઝડપથી વિક્સતા દેશ તરીકેની ઓળખ મેળવી.
- 1950 અને 1960ના દાયકાઓમાં નબળી ખેતીને કારણે ભારતમાં અનાજની આચાતો વારંવાર થતી.

➤ યંત્રો, મૂડી, ટેકનોલોજી, નિષ્ણાતોની સલાહ.

સ્પેરપાર્ટ્સ વગેરેની વિકાસલક્ષી આચારો મોટા

પ્રમાણમાં થતી હતી. જ્યારે ચા, કોકી, શાણ, કાચી

ધાતુઓ અને ખનીજ જેવી પ્રાથમિક

ચીજવસ્તુઓની નિકાસોનું પ્રમાણ વધુ હતું અને

ઔદ્યોગિક વસ્તુઓની નિકાસો નીચી હતી.

- 1970 અને 1980ના દાયકાઓમાં વિકાસની ગતિ વધતાં ભારતમાં અનાજની આયાતો ઘટવા પામી છે અને પ્રાથમિક ચીજવસ્તુઓની નિકાસનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે તેમજ ઔદ્યોગિક વસ્તુઓના નિકાસનો હિસ્સો વધ્યો છે.
- દેશના વિકાસને ટકાવી રાખવા માટે નિકાસલક્ષી ઉદ્યોગો માટે અને ઉદ્યોગોના વૈવિધ્યકરણ તથા વિસ્તૃતીકરણ માટે કાર્યો માલ, પેટ્રોલ, નવીન ટેકનોલોજી, સ્પેરપાર્ટ્સ વગેરેની આયાતો વધારવાનું વલણ રહ્યું છે.